

Szabó Ferenc

Kétségbeesés és reménység között

A történelem vége Madáchnál és az ezredvégen

A második évezred végéhez közeledve az emberiség szorongva keresi a jövő távlatait: futurológiák és utópiák, millenarista és szektás jóslatok próbálják pótolni a megrendült reménységet. A tudományos és technikai felfedezések sikere sem hangol ma már naiv optimizmusra; a hosszú ideig dívó haladáshit is szétfoslott. André Malraux-t idézhetjük: „Mi haszna a Holdra szállnunk csak azért, hogy – a lét értelme híján – ott öngyilkosok legyünk.” Úgy tűnik, Madách szorongató kérdése ma égetően időszerű: a történelem során ment-e előre a világ, valóban van-e haladás, van-e egyáltalán értelme az emberi kalandnak? A fiatal Camus kérdése, amely nemcsak az egyénekre, hanem az emberiségre is alkalmazható, az öngyilkosság „metafizikai” kérdése volt. *Sziszüphosz mítoszában* írja: „Egyetlen komoly metafizikai probléma létezik: az öngyilkosság. Eldönteni, hogy az élet megéri-e vagy sem, hogy leéljük, ez annyi, mint választ adni a filozófia legalapvetőbb kérdésére.” A kereső értelem az abszurd falába ütközik. Camus nem fogadja el a metafizikai öngyilkosságot: Heidegger, Jaspers, Szestov, Kierkegaard eszméit. Azt veti szemükre, hogy nem következetesek: valamennyien beugranak az abszurdum szakadékába, tehát valamiféle vallásos irracionale-ba menekülnek. Ezzel szemben az „abszurd ember”, ha semmi értelme sincs életének, nem azt a következtetést vonja le, hogy véget kell vetnie életének. Ellenkezőleg: minden erejével ragaszkodik az élethez. Minden remény nélkül él, de a remény hiánya nála nem kétségbeesést szül, hanem a közvetlen adottságok elfogadására ösztönzi. Nem az örökévalóságnak, hanem a pillanatnak él. Úgy gondolkodik, ahogy Nietzsche, akinek nem az örök élet, hanem az örök elevenség (életerő) a fontos. Nem úgy következtet, mint Kierkegaard, hogy az abszurdum szélénél fel kell fedeznie az isteni transzcendenciát. Elfogadja sorsát és próbál élni az abszurdum falai között. A fiatal Camus számára (mert – tudjuk –

később túljutott az abszurd filozófiáján, miként az idős Sartre is!), nem marad más, mint a mítosz: Sziszüphosz a hegy lábánál a sziklával. „Boldognak kell képzelnünk Sziszüphoszt!” Hát ez sem következetesség, amint Madáchnak is szemére vetették, az „Ember, küzdj, és bízva bízzál!” következetlenségét. (Nem teljes joggal, mint majd megmutatom.)

Madách pessimizmusáról

Ismeretes, hogy mindjárt *Az ember tragédiája* megjelenése (1861) után különféle vélemények alakultak ki Madách Imre világnézetéről, a *Tragédia* történelemszemléletéről, amely tényleg pesszimista volt. A kritikus Erdélyi János ezt a címet javasolta Madách művének: „Az ördög komédiája”. Madách többek között ezeket írja Erdélyinek a tragédia színeivel kapcsolatban: „Igaz, mindannyiban megbukik Ádám. De megbukik azon érintetlen gyengéinél fogvást, melyek természetében vannak, melyeket csak Isten keze pótolhat, az eszme folyton fejlődik, s győz, nemesedik...” Arany János, aki oly nagy gonddal szépítette költőileg Madách művét, úgy magyarázta, hogy az emberiség történetét megjelenítő színek nem a történelem valóságát mutatják be, hanem Lucifer megrontó szándékait. Arany szerint *Az ember tragédiája* által ábrázolt történelem nem tagadja a haladást, nem „szüntelen körforgás vagy alábbszállás, míg minden a nihilizmusba süllyed”.

Ezzel szemben Babits Mihály kifejezetten állítja, (*Az európai irodalom története*, 1957, 432), hogy Madách „költeménye pesszimista, sőt nihilista mű. Rettenetes ítékezés az emberiség ábrándjai, rajongásai s egyáltalán az emberi élet értelmessége fölött. Annyira, hogy a Küzdj, és bízva bízzál szinte engedmény és ellentmondás színében tűnik föl. Visszaretetés a legsötétebb konklúzió elől.” Prohászka Ottokár, aki a keresztény világnézet szemszögéből bírálja a *Tragédia* történelemszemléletét, szintén az optimizmust hiányolja Madáchnál, hiszen - szerinte - minden tragédia tulajdonképpen optimizmusból fakad. [...] Az az optimizmus, hogy van Isten, a legfőbb jó, az ősi s a végső egység s hogy belőle van minden...” (Ö.M.12,343)

Az ifjú Lukács György, aki még Hegel, Kierkegaard és a Rajna-vidéki misztikusok (Susso, Eckehart) befolyása alatt írt, a tragédia születését magyarázva a sors- és véletlenszerűség, illetve bizonytalanság és az elhagyatottság élményét jelölte meg fő forrásnak. Ernst szavait idézi: „Csak ha egészen istentelenek leszünk, akkor lesz ismét tragédiánk”. Ha a történelem istenei „belenyúlnak önkényesen a sors fonalainak rejtélyesen világos szövetyébe, s értelmetlenül áttekinthetővé és tervszerűvé bogozzák”, ha „a színpadra lépnek”, „megjelenésük az embert bábbá alacsonyítja, s a sorsot gondviseléssé - a tragédia súlyos testéből a megváltás tétlenül elért ajándéka lesz. Isten el kell hogy hagyja a színpadot, de nézőül megmarad még: ez a tragikus korszakok történelmi lehetősége”. Valamivel előbbre még ezt írta Lukács: „Minden igazi tragédia misztérium. Igazi legmélyebb értelme: Isten megnyilatkozása Isten előtt.” (Lukács Gy.: *Ifjúkori művek* 1977, 494.)

Az 1918-as „fordulat”, a marxista-kommunista ideológiához való megtérés után Lukács György másképp gondolkodott az irodalomról, a lélek és a formák viszonyáról, és mindent a történelmi materializmus prizmáján keresztül látott, a felépítmény-elméletet al-

kalmazta az irodalomra is. Emlékezünk még híres/hírhedt 1955-ös cikkére („Madách tragédiája”), amellyel meg akarta állítani a revizionisták törekvését, akik a Tragédiát felhasználták a szocializmus bírálóitára, miként már a Horthy-korszakban is a proletárforradalom elleni támadásra. Főleg a falanszter jelenet volt alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet a kommunista utópia csődjére. És természetesen a kommunista haladás-hittel is ellenkezik a Madách által ábrázolt „történeti fejlődés perspektívátlansága, művészi történelembölcseletének pesszimista volta”. Lukács ismerteti a különböző értékeléseket; különösen is kitér a Horthy korszak reakciós véleményét tükröző Kosztolányi méltatására. „Kosztolányi szerint (tehát) Madách mintegy prófétai előrelátással úgy rajzolta meg a magyar proletárdiktatúrát, ahogy ő és társai látták.” (Lukács Gy.: *Magyar irodalom - magyar kultúra*, 1970, 560-573.)

Nem céloim itt Lukács egész tanulmányának ismertetése és annak értékelése. Csupán arra akartam utalni, hogy Lukács, aki fiatalkorában annyira érzékeny volt az egzisztencializmus és a misztika által felvetett létkérdésekre, aki mindenütt az abszolútumot kereste, mennyire „ellaposodott”, miután - Fejtő Ferenc szavaival (Esprit, 1961. febr. 252.) - „a dialektikát (Hegel örökségét) a materialista metafizika páncélzubbonyába szorította”. Az egyik legkártékonyabb művében, *Az ész trónfosztásában* elítélte mindazt, amit korábban szeretett. Az irracionálizmus és az imperializmus válságtudatának számlájára írta a végső kérdésekről, a lét értelméről, a halál előtti szorongásról szóló egzisztencialista eszmélődéseket is. „Az ember szembekerül a Semmivel, a Nem-Léttel: az ember és a világ közötti alapvető viszony megfelel a *vis-à-vis du rien* helyzetének. Ez a szituáció az egzisztencializmus szerint az emberi valóság lényege. Valójában azonban megfelel a fétissé vált egyéni tudat állapotának és az imperializmus válságát tükrözi”. (Lásd: Lukács György: *Existenti - alisme ou marxisme?* 1948. 92 kk.- Lukács és Sartre vitájáról *Mai írók és gondolkodók* című könyvemben írtam, 189 kk.)

A hegelianus és misztikus múltját megtagadó, a történelmi materializmushoz és a kommunista utópiához csatlakozó Lukács György tehát szociologizáló ideológiával kendőzi a létkérdéseket. Hiszen függetlenül attól, hogy valaki a kapitalizmusban vagy a szocializmusban (kommunizmusban) él, a bizonytalanul biztos Vég kérdésével szembe kell néznie: saját halálunk és az emberi történelem vége problematikus marad. Ezt jól látták a nem hívő egzisztencialisták is. Madách pesszimizmusa az emberi haladással kapcsolatban szintén nem értelmezhető csupán azzal, hogy a becsületes liberális középneemes a szabadságharc elbukása utáni kilátástalan helyzetet túlzottan általánosítja: „elutasítja a zsarnoki abszolútizmust, de elutasítja az ellene irányuló népi, plebejus forradalmat is; elutasítja a kapitalizmust és elutasítja az annak felváltására hivatott szocializmust.” (Lukács Gy.)

Babits és Prohászka jól látta, hogy egzisztenciális, történelemfilozófiai, ill. -teológiai kérdésekről van szó a Tragédiában, jóllehet mindkettőjük nézetét árnyalnunk kell. Babits egy kicsit 1913-as nagy filozófiai költeménye, a *Hadjárata a semmibe* világszemléletét vetítette rá Madách művére. Prohászka viszont - a hit optimizmusától vezérelve - mintegy mellőzte a történelemben jelen levő negativitást, és rögtön a megoldásra mutatott rá.

Mindjárt megmutatom, hogy a teológiai megoldás jelen van a Tragédiában, és ezért nem olyan pesszimista Madách, mint ahogy Babits, vagy Prohászka gondolja. Ügyelniünk kell a műben feszülő dialektikára. (Erről mondta - szerintem túlozva a fiatal Lukács, hogy túlságosan intellektuális, még nem drámai, ezért „dialogizált tanköltemény”-nek minősítette a Tragédiát.)

A Holdraszállás, és az űrrakéták korában különösen is érdekes a Tizenharmadik szín, amely Ádám és Lucifer társaságában az űrbe repít bennünket. Amint az álomban látott jövő filmje a vége felé tart, egyre sürgetőbb lesz a kérdés: milyen lesz a vég, mi az értelme az emberi kalandnak, megy-e előbbre az emberiség?

Ádám:

A csillagok megettünk elmaradnak.
S nem látok célt, nem érzek akadályt.
Szerelem és küzdés nélkül mit ér
A lét? Hideg borzongat, Lucifer!

De a Földtől nem szakadhat el az ember, sorompó akadályozza, amint a Föld szelleme figyelmezteti.

Térj vissza, élsz – hágd át, megsemmisülsz...

Aztán halljuk a Föld szellemének „filozófiáját”, pascali borzongást kiváltó hangját. Egy másik világba (=létrendbe) nem léphet át az ember űri utazással (Gagarin iróniája nevetséges: az űrben nem találkozott Istennel). Isten nem tűri, hogy Ádám létét kitepje a „mindenség gyűrűjéből”. A mindentudás almája sem segíthet, hogy felfesszük a végesség börtönét, hogy a halálunk előtt feltáruljon a Titok.

Ádám eszmélve:

Élek megint. – Érzem, mert szenvedek,
De szenvedésem is édes nekem,
Oly iszonyatos az, megsemmisülni.-
Oh, Lucifer! Vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra, és boldog leszek.

Még a szenvedés is jobb, mint a megsemmisülés. A fájdalom az élet jele, a létezésről tanúskodik. (*Doleo, ergo sum* – ismerjük Illyés Gyula versét.) De a gonosz szellem, Lucifer rákontráz: a sok hiú, értelmetlen próbálkozás után még mindig „azt hiszed, Hogy új küzdésed nem lesz haszontalan? S célt érsz?” Ádám abszurd válasza, a csakazértis lázadó emberé: tudja, hogy a célt el nem éri de azért küzdeni akar... A cél voltaképp mi is?

A cél, megszűnt a dicső csatának,
A cél a halál, az élet a küzdelem,
S az ember célja a küzdelem maga.

„Szép vigasz” – gúnyolódik Lucifer. És itt igaza van. Madách a „cél” kettős értelmével játszik: Az egyik jelentés: a cél = a vég, a halál. A másik: a cél = feladat, amelynek teljesítése irányt, értelmet adhat az életnek. De ha a vég a halál, a megsemmisülés, akkor miért a küzdelem, miért a haladás. Illetve, lehet-e haladásról beszélni ott, ahol nem látjuk a célt, a jobbat, ha nincs valami abszolút mércé. Hogyan beszélhet valaki a történelem értelméről és haladásáról, ha materialista, ha azt vallja, hogy az ember az anyag terméke, csupán egy szem a láncban. Ezt a problémát vetette fel Jean-Paul Sartre a háború másnapján Lukács Györggyel folytatott vitájában.

Ha nincs Isten és nincs valamilyen öröklét, ha az ember, a fejlődés virága megsemmisül, ha az egymást követő nemzedékek a semmibe hullanak, akkor igaza van Sartre-nak: „Abszurd az, hogy születtünk, abszurd az, hogy meghalunk”. Semmiféle utópia, a földi paradicsom álma – vagy a fiatal Marx elképzelése a természet és az ember teljes kiengesztelődéséről – nem veheti el tőlem az abszurd érzését. Teilhard de Chardin írta: „Minél inkább ember lesz az ember, annál kevésbé lesz képes a cselekvésre, ha csak nincs meggyőződve arról, hogy a vég nélküli, az elpusztíthatatlan új felé tart. Egy bizonyos abszolútum burkoltan jelen van az emberi cselekvésben”. (Teilhard: *Le phénomène humain*, 257.)

Hogy haladásról beszélhessünk, ahhoz ismernünk kell a világfolyamat irányát, és végpontját. Hogy azt mondhassuk a fiatal Marxszal, hogy a kommunizmus megoldja a történelem rejtélyét, ahhoz ismernünk kellene a teljes történelmet. Merleau-Ponty, aki Sartre mellé állt a Lukács elleni vitában, határozottan kijelentette: a történelmi materializmus semmi bizonyosat nem mondhat a történelem végpontjáról és értelméről: „.... Ez a filozófia, amely lemond az Abszolút Szellemről mint a történelem mozgatójáról..., nem állíthatja a priori a teljes ember lehetőségét, nem követelheti a végső szintézist, ahol minden elmentmondás megszűnik; és nem állíthatja, hogy ez a szintézis elkerülhetetlenül megvalósul... Ha Hegel vakon ráhagyatkozhat a dolgok folyására, minthogy nála még megmaradt egy bizonyos teológiai alap, a marxista praxisnak nincs meg ez a támpontja.: Ez a praxis nem jelölheti ki előre a történelem végcélját.

A marxizmus sajátossága az, hogy minden metafizikai garancia nélkül állítja a történelem logikájának győzelmét a kontingencia fölött.” Ugyanígy Sartre is: „....ha a tudat csupán a lét tükröződése, tehát csupán az egyetemes fejlődés egy fázisa, mozzanata, (...), Akkor nem más, mint egy szem a láncban, amelynek kezdete és vége igen messze esik tőle. És mi biztosan mondhat a lánc egészéről, ha maga nem azonos vele.” (Az egész vitáról lásd: Szabó Ferenc: *Az ember és világa* 194 202.)

A kétségbeesés és a remény dialektikája Madách Tragédiájában

Ádám dilemmája is ez: a nagy, szent eszmék, mint kereszt, tudomány, szabadság előre vitték-e az embernemet? Madách maga is megélte az 1849-ben elbukott szabadságharcot és az egyes színeken keresztül érzékeltette a nagy, szent eszmék csődjét, visszáját. Milyen új tanért lelkesedjék hát, amikor visszatér a földre, ahol az eszkimók és a fenyegető fagyhalál várja. „Szörnyű világ! – Csupán meghalni jó/ Nem sajnálandom, amit itt hagyok ...” Ádám ott állt az első ember bölcséjénél, végigesatázta reménykedve az emberiség csatáit, s most az óriás fehér gyászlepel látja az óriási síron ő, az „első, utolsó ember a világon”.

Az álomlétből felébredve teljesen reményvesztett, véget akar vetni életének, de Éva, aki nem eszére, hanem szívére hallgat, aki szíve alatt hordozza az új életet, a lelkiismeret és kinyilatkoztatás, az Úr szava és az angyali kar kórusa kíséretében megszabadítja az öngyilkosságtól.

Biztosítva lesz a jövő. Az ősevangéliumra utaló versekkel a jövődő Megváltó reménye is feleszillan:

Ha úgy akarja Isten, majd megfogamzik
Más a nyomorban, aki eltörli (ti. a bűnt és a nyomort)
Testvériséget hozván a világra.

Világos utalás ez a Biblia első lapjaira, a teológusok által ősevangéliumnak nevezett versre: „Ellenkezést vetek – mondja a kígyót megátkozó Úr – közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarka után leszelkedel”. (Ter 3,15.) Az egyházatyák ezt a verset az új Évára, Máriára (a sátántipró asszonyra) és az új Ádámra, Krisztusra alkalmazták. Madách ismerte ezt az értelmezést. Itt tehát teológiai szintre emelkedik. Ez a parányi fénysugár, az eljövődő Megváltóra való utalás azt jelzi, hogy Madách mégsem volt nihilista, teljesen pesszimista.

Amikor pedig Ádám, mint új Jób perlekedik az Istennel, amikor az Úr elé tárja a „rettentő látásokat”, amelyek gyötörték, és azért könyörög, hogy a poklot jelentő bizonytalanságon/szorongáson túllendülhessen („Megy-é előbbre majdan fajzatom/ Nemesbedvén...), az Úr így válaszol:

Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt

Hogy a múltó perc élvéről lemondj?
 Míg most, jövőd ködön csillogva át,
 Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
 Emel majd a végtelen érzete.
 S ha ennek elragadna büszkesége,
 Fog korlátozni az arasznyi lét.
 És biztosítva áll nagyság, erény.-

A gúnyolódó, „csupa-ész” Lucifer lassan elsompolyog, mert nem tudja elviselni, hogy Ádám és az Úr bizalmas lársalgást folytat. Ádám látja, hogy a hideg tudás nem segíthet. Az Úr szava biztosítja Ádámot, hogy égi hang vezérli, és ez a szívén (lelkiismeretén) keresztül szól hozzá. E hangot „e gyöngye nő tisztább lelkülete” jobban meghallja, és szívén szűri át. „Dieu sensible auoeur” – mondja Pascal. Istent a szív érzi meg. Mert Isten más rendből, a szeretet rendjéből való. Lucifer hideg tudása és dőre tagadása. „Lesz az élesztő, mely forrásba hoz/ s eltántorítja bár - az mit se tesz -/ Egy percre az embert, majd visszatér ...” Ez hívő keresztény optimizmusa. Lucifer tehát hozzá tartozik az üdvösségtörténethez, amint ezt a Biblia nyomán Szent Ágoston a két városról szóló történelemteológiájában hirdette, vagy Szent Ignác a lelkigyakorlatokban a két zászlóról szóló elmélkedésében leírja. Lucifer bűnhődése az lesz örökre, hogy látja: az embert nem tudta elveszíteni:

De bűnhődésed végtelen leend,
 Szüntelen látva, hogy, mit rontni vágyol,
 Szép és nemesnek új csirája lesz. -

Vajon nem optimizmus ez, nem a kegyelem mindenhatóságába vetett hit kifejezése? Szent Pál gondolatát sejthetjük itt meg: ahol elárad a bűn, túlárad a kegyelem. Az ember nagysága szabadságában van. És maga Isten sohasem veszi vissza ezt az ajándékát. A fiatal Sartre mondatta egyik hősével: „Szabad vagyok, és a lázadó szabadság ellen Isten sem tehet semmit”. Az Angyalok kara a szabadság és a kegyelem drámájára utal:

Szabadon bűn és erény közt
 Választhatni, mily nagy eszme,
 S tudni mégis, hogy felettünk
 Pajzsúl áll Isten kegyelme.
 Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
 A tömeg hálátlan is lesz...

A kegyelmi segítség tudatában bátran cselekedni! De az ember ne a saját hírnevét, hanem Isten dicsőségét keresse. Az embert ne vakítsa el a képzet

Hogy, amit téssz, azt az Isten
 Dicsőségére *te* végzed,
 És ő éppen rád szorúlna
 Mint végzése eszközére:
 Sőt, te nyertél tőle dísz, ha
 Engedi, hogy tégy helyette. -

Igazában Isten nem szorul rá a mi munkánkra; és azt is Ő adja, amit tőlünk kér. A mi dicsőségünk az, ha engedi, hogy cselekedjünk, hogy szabadon mi tegyük magunkat önmagunkká. „Isten dicsősége az élő ember”, mondotta Szent Iréneusz. Isten nem féltékeny ránk, teremtményeire. A modern ateizmus legnagyobb félreértése volt, hogy azt hirdette: Istennek meg kell halnia, hogy az ember valóban legyen, szabad legyen. Manapság a nietzschei metafora - „Isten meghalt” - valósággá válik: az ember tudatában meghal az Isten. (Mert - ahogy Martin Buber magyarázza - az élő Isten nem halhat meg, csupán az ember szeme és a Nap közé kerül valami, a gőg felhője vagy a lázadás homálya, és ezért napfogyatkozás áll be!) De ha a Nap eltűnik, a visszfény is elenyészik. Ma már az ember haláláról beszélnek egyesek, mint Lévi-Strauss vagy Michel Foucault, vagy a Beckett féle abszurd irodalom. (Ez jellemezné a *post-modern* kort?)

Madách nem ateista. A *Tragédia* utolsó mondatait az előbbieket fényében kell értelmeznünk. Éva rögtön érti a dalt (mert a szívével ért!), Ádám csak gyanítja, de követni akarja:

Gyanítom én is, és fogom követni.
 Csak az a vég! - csak azt tudnám feledni! -

Az Úr:
 Mondottam ember: küzdj és bízza bízzál!

Madách zárójelenetében tehát jelen van a megváltás ígérete. Az Úr megígéri az embernek a kegyelmi segítséget. Persze, a hívő ember is átmegy a szorongáson; a halál és a megsemmisülés kísértését a keresztbe és a feltámadásba vetett hiten alapuló reménységgel szárnyalhatja túl. Szent Pál maga is, az első Korintusi levél 15. fejezetében, ahol a feltámadásról beszél, azt mondja: Ha Krisztus fel nem támadt volna, nyomorultabbak lennénk minden embernél, hiszen csalódás áldozatai lennénk. Ha nincs feltámadás: együnk, igyunk, hiszen holnap meghalunk! *Carpe diem!* Világos, hogy a pillanat élvezete, az örök elevenség még nem biztosítja az örök életet. Ha igaz lenne az, amit a szcientista, ateista tudósok mondanak - Monod vagy Rostand végkövetkeztetése -, akkor csakugyan mi is, ma is kétségbeeshetnénk. Jean Rostand francia biológus ilyen pesszimista látomást idéz fel az emberiség végéről: Az emberi faj éppúgy eltűnik, amint letűntek a dinoszauruszok és a szтегоcefaloszok. Lassanként a kis csillag, amely napul szolgált nekünk, elhalványul és kihűl. Akkor minden élet megszűnik a földön, amely mint elavult golyó vég nélkül forog a véghetetlen

űrben. (Ez Madách „eszkimó” színének folytatása!) És a mindenségnek ebben a parányi zugában - folytatja Rostand - örökre elenyészik a protoplazma kerge kalandja, amely talán közben más bolygókon fejeződött be, vagy talán más bolygókon újakezdődött. És minde-
nütt ugyanaz az illúzió táplálja a kalandot, ugyanazokat a gyötrelmeket hozza létre, másutt is ugyanolyan abszurd, ugyanúgy hiábavaló, ugyanúgy szükségszerűen kezdettől fogva a végső bukásra és a végtelen sötétségre ítélve. A francia tudós kétségbeesett látomása valóban teljes pesszimizmus és nihilizmus. De Madách nem ezt vallja.

Igaz, a magyar költő nagyon sötéten látja a világtörténelmet. (És ha megélte volna a XX. századot, talán még pesszimistább lett volna; hiszen, úgy tűnik, csak a pusztítás eszközeit tökéletesítettük.)

Madách hisz a megérthetetlen isteni tervben, hisz a titokzatos megváltásban és a kegyelem erejében. Mert Madách nemcsak Ádám, hanem Éva is, az Úr is, miként Lucifer is. Ahogy a regényírók legtöbbször több hősükön keresztül fejezik ki - dialektikusan, vagyis az ellentétek feszültségén és túlhaladásán keresztül - világszemléletüket. Dosztojevszkij egyszerre Iván és Aljosa Karamazov, hiszen maga is átment Iván ateizmusán (Nietzsche előtt megélte a teljes ateizmust), de végül is Krisztusban találta meg a szépséget és az igazságot, mint Aljosa.

Minden bizonnyal Madách egyetértett volna a híres orientalistával, René Grousset-val, aki *A történelem mérlege (Bilan de l'histoire* 1946, 306.) című könyvében Pascal egy gondolatáról (Br.693) elmélkedik, és miután idézte Jean Rostand előbbi látomását, a keresztén agonizáló Krisztusra rányitja a tekintetet és így vall: „Tudjuk, hogy a keresztény (a spiritualista) megoldáson kívül nincs más elfogadható az értelem és a szív számára. Ha a világ csak az, aminek a materialista természettudomány és a hitetlen filozófia mondja, akkor abszurd az észnek és fellázítja a szívet. E borzalmas ürességgel szemben a kereszténység képviseli ma a szellem védelmét. És küldetése a hajótörésben - amely minden remény híján lenne, ha a Kereszt nem lenne jelen - küldetése üdvösséghezőbb, mint valaha is volt. - *O crux, ave, spes unica!* Üdvözlégy kereszt, egyetlen reményünk”!

palócföld
KÖZLETTI, IKTATÁSI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 93/2